

ԱՐԵՎԵՆ

հայ

լեզափոխականի մը

լիշտակները

ԱՐԴԻՇԵՆ

Հ Ա Յ

ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆԻ ՄԸ
ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐԸ

Ա. ՀԱՏՈՐ

ԿԱՐՍԻ ՀՆՈՑԻՆ ՄԷԶ (1904)

Գ. ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԹԵՇՐԱՎԱՆ 1982

ՀՐԱՑԱՐԱԿՉՈՒԹԵԱՆ ԿՈՂՄԻՑ

Ռուբենիմ (Մինաս Տէր-Մինասեան) իր սերմագիցմերից շատերի նման վիճակուած էր քացարիկ թերուական ու, միևնույն ժամանակ, ողբերգական ճակատագիր: Դեռևս 12 տարեկան պատանի՝ նա իր ընկերների մեջ փորձում է անցնել Արևմտեան Հայաստան՝ օգնելու բուրքական բռնակապութեան դեմ պայքարող քոյրերին և եղացրներին: Ծակատագիրն արդէն կամխորդող էր նրա փառապահ կեանքի ուղին:

Անսասան ֆիդայու եւ ֆիդայապետի, Բեռատես քաղաքական եւ ուազմական գործիչի ողջ կեանքը եղաւ անհացորդ նուիրում Հայաստանի ու Բայուրեան ազատագրութեան սուրբ զոհաւեղանին: Մօտ երկու տասնամեակ (շարքային զինուորից մինչեւ ուազմական նախարար) Ռուբենը գենքը ծեռքին կուուց իր հայրենիքի ազատութեամ ու անկախութեան համար: Սակայն այդ թերուական ու լեզենդար կեանքը ողբերգական էր ոչ միայն այն առումով, որ նա տեսաւ 1915-ի ցեղասպանութիւնը, այլև այն, որ ականատեսը եղաւ տասնամեակների տքնանքով ու բիւրաւոր գործերի գնով իրականութիւն դարձած երազանքի՝ Հայաստանի Հանրապետութեան ազատութեան ու անկախութեան կործանմանը և թշնամիների միջեւ նրա մասնատմանը:

Նա ճաշակեց ամենածանրը՝ կեանքը հայրենիքին նուիրաբերած ուխտեալ զինուորի տարագրութիւնը, կեանք, որը որպէս պատգամ միշտ ոգեւորելու է սերունդներին և նրանց առաջնորդելու է դեաի նոր ազատամարտ: Սակայն տարագրութեան մէջ է նա մնաց նոյն աննահանջ զինուորն ու քաղաքական գործիչը: Կուսակցական-կազմակերպական գործից զուգամիտ տասնամեակներ շարունակ սիրով ու նուիրումով գրեց «Հայ յեղափոխականի մը յիշատակները» այն փառաւոր սերնդի կեանքի պատմութիւնը, որը «... մէկ անգամ միայն ճնաւ մեր կեանքի մէջ և երկրորդ անգամ այլեւս աշխարհ չտեսաւ»:

Անվեներ յեղափոխականն ու զինուորը այս յուշագրութիւններում մեզ ներկարանում է մի նոր կողմով. դա է տաղանդաւոր գրողին յատով դիտողականութիւնն ու գրական ճաշակը, խորումկ վերլուծութիւններ անկու քացարիկ կարողութիւնը, պատմելու անկաջկանդ ոճն ու թարուատ լեզուն, որոնք ամրակայուելով նեղինակի հայրենասիրական

ոգու վրայ՝ որպէս մի ամուր և անխորտակ պատուանդանի, «Յիշողութիւնները» յարձնում են ոչ միայն Բնտառքիր ու գրադիչ, այլև ուսանելի մի գիրք թէ Բայրենաշունչ ոգով, թէ գաղափարական ուղղուածութեամբ ու Բագեցուածութեամբ: Ռուբէնի և իր սերնդի պատմութիւնը ոչ միացն եւ ոչ ազնքան պատմութիւն է սովորական իմաստով, որքան՝ պատմութեան մշտապէս ուսանելի ու անսպառ դաս՝ այսօրուաց և գալիք բոլոր սերումների համար:

Մեր ժողովրդի պատմութեան այս ճակատագրական պահին, երբ Բամայն Բայութիւնը նորից ուորի է կանգնել իր ազատութեան ու անկախութեան համար, երբ ազատամարտի դրօշակակիր Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը Հայաստանում իր բազմամեայ կազմակերպական բացակայութիւնից յետոյ «Վերադարձեց» է եւ ստանձնել իր պատմական առաջելութիւնը, «Հայ յեղափոխականի մը լիշտակինները» գրքի Բրատարակումը Հայաստանում նոր խորհուրդ է ստանում. Ռուբէնը և իր ամկրկնելի սերնդակիցները դադեալ մեր ազգային-ազատագրական պայքարի առաջին շարքերում են:

Յիրահի բացառիկ ու անկրկնելի սերունդ, որը երկրացին կեանքից յետոյ էլ Բայրենիքի ազատութեան պայքարի առաջամարտիկն է որպես ոգենէն ուժ, որպէս ճշմարիտ գաղափար և անհաւաճան ու մշտավառ փարոս, որի լոյսը մեր դիւցազնական նախնիների ազատատեմչ ոգուց 100 տարի առաջ ծառանգեց Հ.Յ. Դաշնակցութիւնը և այն միշտ անմար ու թէծ է պահում, քանի որևէ պատմութեան փոթորկուն ովկիանոսում նեգերող մեր Աւոր չի հասել իր բաղձադի նաւահանգստին:

Յիշածս ու չյիշածս անունները կը ներկայացնեն այն սերունդը, որ իր կոհաբերութեամբ, իր յեղափոխական խառնուածքով, իր բարոյական ըմբռնումներով մէկ անգամ միայն ծնաւ մեր կեանքին մէջ եւ երկրորդ անգամ այլեւս աշխարհ չտեսաւ: Անոնցմէ ոմանք միայն յիշեցի, ...բայց ուրիշ ատեն, երբ կարելի լինի, պէտք է տալ անոնց բոլորին նկարագիրը, որովհետեւ անոնցմէ ոմանք հայոց կեանքի մէջ վճռական դեր կատարեցին: Ես շատ սերունդներ տեսայ տարբեր վայրերու մէջ, բայց այդ սերունդին համն ու հոտը տարբեր էր, ինչպէս Արտամետի խնձորինը, թէկուզ մէջը որդ ինկած լինի...

ՌՈՒԹԵՆ

ՌՈՒԲԷՆԻ ՅՈՒՂԵՐՈՒ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ԱՌԹԻՒ

«Հայ յեղափոխականի մը յիշատակները» շարքին ներկայ հրատարակութիւնը, մեր ողբացեալ ընկերոջ մահուան քասանմեակին առիթ, անոր յիշատակին յարգանքի տուրք մը չէ միայն, այլ նաև, ու մանաւանդ, անհրաժեշտութիւն մը:

Իրօք, Ռուբէնի յուշերու առաջին հրատարակութեան եօրը հատորները երկար ժամանակէ ի վեր սպառած են արդէն, եւ դարձած՝ փաստորէն անգտանելի:

Իրենց բովանդակութեամբ, եւ իր պարզութեան մէջ այնքան հրապուրիչ լեզուով, անոնք միաժամանակ հում նիւթ են պատմագրին թէ հայ ժողովուրդի հոգեբանութիւնը ուսումնասիրողին համար, ազգային—յեղափոխական փիլիսոփայութեան եւ տեսութեանց դասագիրք, ինչպէս նաեւ ներշնչուած անսպառ աղբիւր՝ մեր երիտասարդ սերունդներուն ու պատանիներուն համար: «Հայ յեղափոխականի մը յիշատակները» այն հազուագիւտ հատորներէն են, որոնք հաւասար հետաքրքրութեամբ ու խանդակառութեամբ կը կարդացուին դպրոցական տարիքի պատանիին ու կազմուած մտաւորականին կողմէ:

Ճիշդ այնպէս՝ ինչպէս Ռուբէնը յ'նքը — մեր ողբացեալ մեծ ընկերը — կը տպատրէր, հաւասար համակրանքով ու անխառն ակնածանքով կը լեցնէր մեծն ու պատիկը, — պատանիներն ու երիտասարդները՝ իր առինքնող, խանդակառող ու զօտեպնդող ժպիտով, մտքի ու գրչի մարդիկը՝ հայ ժողովուրդի բնածին իմաստութենէն բխող իր կուզալ եօն առթով, հարցերը ներկայացնելու եւ տրամաբանելու իր ինքնատիպ, բայց այնքան առողջ եւ միաժամանակ այնքան համով եղանակով:

Տեղը չէ Ռուբէնի անձին ու գործին ամբողջական բնո-

րոշումն ու գնահատանքը փորձելու: Մեծ Մարդակերտներու գաղափարական հնոցին մէջ բրծուած եւ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան արիւնու ուղին ընտրող Ռուբէնն ու իր նմանները փառքի ակնկալութիւն չունէին անկասկած, այլ Հայաստանի պատապրութեան դատին համար իրենց երիտասարդ կեանքը նուիրաբերելու համեստ ու արդա՛ր յաւակնութիւնը միայն: Բայց անոնցմէ ոմանց գործունէութիւնը եկաւ փառքի էջեր, եւ երբեմն՝ նոր դիմագծութիւն տալու մեր նորագոյն պատմութեան ու նորակերտ հայրենիքին: Անոնցմէ եղաւ Ռուբէնը: Եւ անոնց անունը Հայոց Պատմութեան կը պատկանի այլեա:

Հ. Յ. Դ. ԲԻՒՐՈ

ՅԱՌԱԶԱԲԱՆ

Անմիջականօրէն դերակատարներէն լուծը եւ կամ աշ-քով տեսածը անիրական եւ սուտ չի կրնար լինել, բայց լրիւ ճշմարիտ ալ չի կրնար համարուիլ. զուտնային ժայնը հարս-նեւորին հաճոյք, իսկ նուրբ ականջներուն սոսկում կը պատ-ճառէ:

Իրականութիւնը ըմբռնելու համար հեղինակներ կար-դալը շփաթութեան մատնուելու համազօր է. Հոն առանցքը ինքն է, աշխարհը՝ մոլորակ. ճակատի պապակած հերոսը դիտմամբ մոռացուած է, իսկ անոր ջրկիրը՝ հերոս ներկա-յացուած: Այդ կը թելադրուի իւր անձի կամ կուսակցու-թեան, կամ դասի շահերէն:

Կարդալ օրէնքնե՞րը ստուգման համար: Այդ ալ շինուած է անօրէն գործերը օրինականացնելու համար:

Կարդալ վաւերական փաստաթուղթե՞րը՝ բայց դրանք շինուած են բուն եղելութիւնները քողարկելու համար:

Կարդալ օրական թղթակցութիւննե՞րը մամուլի մէջ. բայց անոնք գրուած են յատուկ նպատակով, նախ վարձատ-րութիւն ստանալու, յետոյ բաւարարելու վարձատրողին եւ խուժանին բնագրները:

Ահա այս թերութեանց համար պատմութիւնը եւ ընկե-րային ուառումնասիրութիւնները դեռ եւս հեռու են գիտու-թիւն լինելին. ոմանք կ'ըսեն նման գիտութիւն կայ, ոմանք կ'ըսեն չկայ:

1905էն սկսած՝ սովորութիւնը ըրի իմ գործունէութեան շրջանի մէջ տեսածս կամ լսածս նշանակալից դէպէերու նկա-րագրութիւնը գրի առնել, հնութեանց, աւանդութեանց, կամ երգերու մասին նօթագրութիւն ընել եւ պահել կարե-ւոր նամակները եւ յիշատակագրութիւնները: Այս թղթերի պատառիկները եւ կամ տետրակները կրնային իսկական ու անսիալ փաստաթղթերը դառնալ անցածի ու գարձածի նկա-